

DE LA

Real Academia de Buenas Letras

— DE BARCELONA —

— 3 —

OCTUBRE Á DICIEMBRE DE 1907

— 8 —

ALQUÉZAR SOTS DOMINI DELS PRELATS DE TORTOSA

Figura en lo nombre de les profitoses sortides per regions catalanes y aragoneses, la que practicàrem ab nostre bon company, l'enginyer Juli Soler y Santaló, en la primavera del 1907, per alguns pobles de les comarques de Litera, Monegros, Somontano, Barbatania y Ribagorça, al present pertanyents á la oficialment anomenada provincia d'Osca.

Entre les grates impresions que'ns depará la tasca d'explorar llocs recóndits y escorcollar documentació abandonada, merexen posarse les de nostra visita á la interessant població d'Alquézar, reclosa en lo més intríncat de les serres de Castivian, en la Barbatania.

Lo riu Vero, nervi de la comarca, nascut, segons nos digueren, á una hora d'Alquézar, en la font de Lecina (1), ha originat escabrositats y barrancades, que produexen grat esplay á la vista. Son areny feréstech, resultà una de les majors curiositats de ses afores, en tant que segles enrera esdevenia estimable auxiliar á la potencia defensiva de les condicions naturalment estratègiques del lloch.

Interessants se presenten al excursionista les moltes esplugues y coves, que la acció erosiva de les aygues ha format en les cingleres del entorn, algunes de pregon aspecte, que inciten á la exploració. Una de les d'enfront d'Alquézar se nomena *cueva Palomera*, dientnos que allí es hont mes todons solen cassars'hi.

La enesprada situació d'Alquézar es la propia de tot poble primitiu. S'ha de creure, que, já avants d'ocupar y enfortir, lo lloch, los sarrahins, fou baluart dels naturals de la terra contra les hosts invasores. La població està assentada dalt d'un serrat y per tot envoltada de cingleres, esceptuant un estrem que hi dona ingrés. D'allí s'adelanta, per quedar encara mes solitari y per consegüent mes fort que la

(1) Elcçina ó Lecina, fou adquirit per Sanxo, abat de Santa Maria d'Alquézar, en 1074.

vila, lo gran penyal nomenat *el Munyon*. No cal dubtar que es ahont s' alçaria la *arx* romana, si Alquézar fou poblat per aquest poble dominador. En la gran roca forta, mes avant, los sarrahíns, hi construïren son القصر (*alcázar*), que doná nom á la vila, durant la Edat Mitjana, per petuisantse per sempre mes.

Alquézar es una població semieval, interessant per son conjunt y per los detalls típics, que lo temps no ha arribat á borrar. Son aspecte impresiona al turista qui s' atansa á pujar á aquelles montanyes, ahont éll, es á la vegada, obgeecte de gran curiositat per los vehíns de la Vila. Allunyada de tota comunicació ó tránsit, passen setmanes senceres y á vegades fins mesos, que no hi arriba cap foraster. Per ço resulta escusable la admiració que allí hi ocasiona.

La Vila, com á montanyenca que es, no pot dírseli petita, presentant sagell d' haver disfrutat certa importancia relativa. Son progrés s' ha estancat y la urbanisació que 's nota en les vies públiques, recorda en tot á la Edat Mitjana de la que devalla.

Sa entrada s' efectúa per voltes y portals fortificats, puix la població segueix oprimida, formant recinte clós y fort. Já dintre, cal pujar y baxar, inseguint sempre los accidents naturals de la montanya, poch modificats per la má del home. Los carrers son empedrats ab lo primitiu procehiment dels codols clavats de punta á terra y estretament apretats uns ab altres, tant usitat en los segles XIV y XV en les poblacions d' importancia. La superficie del empedrat presenta un fort devallant al centre, per hont constantment s' hi escorren les aygues brutes, que, seguint aquelles pendents, van aconduhides afora á desayguar al riu. Axó produeix, en la temporada d' istiu, una desagradable fetor que despren lo llot negre y putrefacte que hi resta, quan s' han escorregut aquelles aygues.

La plassa principal es de voltes irregulars, é hi van á parar los carrers que 's ramifiquen als diferents indrets de la vila: es com un centre de camins, á semblança del *forum* dels romans. Com al arribarhi (26 de maig) estavem en plena primavera s' havien já tret los fanals de totes les cantonades, restanthi los ferres aparellats per tornarlosi á clavar quan sobrevingués la tardor, puix sols en la temporada dels dies curts y trists, s' acostumen encendre.

L' alcázar (القصر) ocupaba tot lo *Munyon*, essent totalment inaccesible de tres costats y ab suma cura fortificat del quart, que comunicava ab la Vila. Encisadores siluetes de llargues cortines enmarletades, completades ab potentes torres en la costa d' accés, recorden la semieval construcció militar, solsament rendible per la fam. La vella fortaleça doná lloch á la santa casa prioral, que encara, en ses despulles, ensenya un passat de benestar. No hi falta, damunt de la entrada de la Iglesia, nostre preuat escut reyal de barres, tenint á cada cantó dos mes petits blasons heráldichs locals, ostentant tres espigues. ¿Será l' emblema del priorat d' Alquézar?

La torra que defensava l'ingrés á aquesta iglesia, está conservada íntegra: te los paraments exteriors sense obertures de cap mena y sols una finestra li servia d'entrada per mija d'escala llevadissa.

Los claustres de la iglesia son un mostruari d'art: al costat d'una ala de dobles columnes romániques, dels segles XI al XII, hi han les restants del XIV al XV; junt á interessant porta del renaxement, de molt pur istil, una altre del XIII, ab la pica de la aygua beneyta també del XIII. A les parets del claustre hi están representades reliģioses escenes, obra del segle XV, malhauradament malmeses y retocades en lo XVII.

També se custodien, ab molt zel, alguns retaules deguts á bones mans, pertanyents als segles XV y XVI, dos dels quals presenten nos tres reyalis barres roges, sagell de la munificencia dels sobirans de la confederació catalano-aragonesa, vers aquella arreconada casa prioral de la Barbatania.

La iglesia dita de Santa María la Major, es d'una sola nau, gòtica, espayosa, ab lo cor derrera, com les colegiates solen tenir. La bondat d'aquesta obra, del 1523, axis com los artístichs detalls dels capitells y la bona orga ab que compta, denoten una prosperitat, que no ha de tornar per la montanyenca vila.

Si aquell recó de mon, tantes obres d'art conserva, es per trovarse situat fora de tot passatge. Per tant no estranyárem, que, en la parroquia hi vegéssem interessant arxiu degudament ordenat per hu del passats párrocos. Nos permeté fer molta feyna en poch temps, lo gran volum manuscrit titulat *Lumen Ecclesie Collegiatis Insignis Sanctæ Mariæ maioris Villæ de Alquezar Instauratum et coordinatum a doctore Josepho Muthia de Tones et Abizanda olim Priore de Dulzís Vicario de Alquezar Rectore Sancti Stephani Villæ de Loarre*, etc., hont están molt ben copiades totes les escriptures en pergami que allí 's conserven.

Es important per la historia aragonesa, lo privilegi del Rey Sanxo Ramírez del any 1069, en favor del abat Galiendo ó Gali, prior d'Alquézar y de la sua iglesia, puix declara, que, aquest conquerí dels sarrahíns tant important y estratègica plaça: *Et quia acquisivistis castrum Alquezari et tulistis ad sarracenorum pessima gentis Et mihi libentissime liberastis.*

No diu, aquest Monarca, l'any de la conquesta d'Alquézar: pró ho podem deduhir molt be, considerant, que, després de la mort del rey Ramir I en lo siti de Graus (8 maig 1063), no avença la frontera dels reys d'Aragó, fins al 1065, en que son fill Sanxo Ramírez, apoderantse de Barbastro ab la ajuda de les hosts catalanes que comanava lo Comte d'Urgell «abrió el Rey camino para las conquistas de los pueblos principales que tenían los moros en la región de los Ilergetes y para passar la guerra contra el rey de Çaragoça y contra los moros que es-

tauan apoderados de los lugares mas fuertes e importantes de los Vascones, Celtiberos y Edetanos.» (Zurita, l. I, c. XIX).

De manera que, entre los anys 1065 y 1069, evidentment apareix, Alquézar, guanyada al sarrahins.

Tota la Barbatania, ab los castells de Naval, Salinas y Alquézar, que li servien de límit, foren posats sots la jurisdicció episcopal de Roda. Confirma la extensió donada a aquesta circumscripció eclesiàstica, lo rey Sanxo Ramírez en 1080 y lo rey Pere I en 1101, assenyalant lo riu Alcanadre com a límit del Bisbat Ribagorça (1).

No obmitirém la importància que té per l'estudi de la Sen eclesiàstica de Roda un document del any 1101, Era 1138, que pertany al regnat de Pere I d'Aragó existent en l'arxiu d'Alquézar (2).

Al primer privilegi se següexen donacions atorgades a la metexa Iglesia Prioral, per Sanxo Ramírez, indubtablement reconegut al benefici, que, a son reyalme havia reportat la expedició del abat Galindo.

La munificència del pare fou prosseguida per son fill lo rey Pedro Sanxez quals donacions dexém de consignar per oferir ja un interés secundari. Retraurém solsament, que, en l'any 1099, doná a Alquézar les iglesies de Celles, Osca y Coscollola (3), que apar equivaldrán a les actuals de Cillas, Hoz y Coscojuela.

Saltant fets històrics, nos trovém al temps en que nostre gran comte Ramón Berenguer IV, governant també lo reyalme d'Aragó, vinculá un domini aragonés a una prelatura catalana, tractant d'agermanar é identificar aquells dos diferents reyalmes, als quals, la evolució històrica anava a donar, en avant, direcció única.

Lo Comte de Barcelona, al conquerir Tortosa y restituir lo bisbat, no pogué reintegrarli la totalitat de les sues rendes, per restar en mans dels sarrahins bona part del territori. Per ço si de moment no suplí aquesta deficiència, pensá que no tardaria a subsanarla degudament, sense cometre cap injusticia, al apoderarse de Lleyda, conquesta evident, per tenirhi tancada la retirada de Tortosa y segurament privada tota ajuda de València, per convenis y tractes entre lo reyalme sarrahí del Turia y nostre Comte.

La incorporació de Tortosa (1148) y Lleyda (1149) al comtat de l'arcelona, portá, com a conseqüència immediata, grans innovacions en les demarcacions eclesiàstiques de la nostra terra, devallants del esperit tradicionalista d'aquella época.

Era desitj constant restablir en tota la sua integritat possible, les velles circumscripcions, que, una continua tradició venia assenyalant, a través dels segles de la dominació sarrahina.

(1) Villanueva, *Viaje literario*, v. XV, p. 283 y 363.

(2) Recomaném per la Seu episcopal de Roda, los documents A 1°, A 13 y A 14, del arxiu d'Alquézar.

(3) Abad y La Sierra, *Manuscritos*, v. III, f. 33; Biblioteca Academia de la Historia.

Les divisions territorials wisigothes, se basaren solsament en les circumscripcions eclesiàstiques. No cal oblidar, que, llavors, aquestes, constantment apareixen amalgamades ab les civils, tota vegada que, la autoritat episcopal era tant religiosa com política. Per ço de la època wisigotha, si conèxem les divisions del bisbats que marca la renomada *Fitació* de Wamba, no tenim cap document similar que 'ns asenyali circumscripcions civils.

La tradició, donchs, venia reclamant en la nostra terra, fossen reintegrades les diòcesis de Tortosa y Lleyda, en llurs antichs límits, tal com se suposava existiren al temps wisigoth. Es cert que en aquells territoris també s'hi constituí, en determinada època, la diòcesis d'Hictosa, en quals límits (1) se demostrá bé prou lo capritxós de la sua erecció, per estendre's, del ports de Beceyt á Mequinença y Tamarit de Litera. Per ço ningú parlá del restabliment de lo que, essent exòtich ó arbitrari, no encaxava en la terra. D'aquí que en la reconstitució subsegüent durant nostra Reconquesta, res hi significá Hictosa.

La preocupació del restabliment del bisbat de Tortosa, fou motiu suficient perque tot seguit de conquerida la Seu, se portás á efecte. No concediren importancia á que gran part del territori estigués en poder dels sarrahíns, y la restauració la verificaren ab les sues possessions territorials restringides.

En la presa de Lleyda y reconstitució de la sua diòcesis, succehi lo cás contrari. La capital d'aquell bisbat, al passar de Tremp á Roda, y axamplarse les fronteres del reyalme d'Aragó, aná crexent en límits territorials, y Roda-Lleyda arriyava al Alcanadre, al verificarse la conquesta de dita capital eclesiàstica. Afegint á la diòcesis pirinenca, tot lo territori lleydatá guanyat en 1149 per Ramón Berenguer IV, apareix ab una estensió superficial molt gran, que, precisament contrastava ab la de la sede dertosenense.

Dit donchs que s'imposés una demarcació transitoria, per durant lo temps en que Tortosa se trovás mancada de ço que tradicionalment li pertanyia enllá del Ebre, evitantli la pobresa.

Dit suplement de territori havia de sortir, per rahó natural, de

(1) D'aquest bisbat de Hictosa ha escrit darrerament Matías Pallarés y Gil, les següents notes, que marquen sa probable situació dient: «Nuestros majestuosos y alpinos puertos de Beceite han servido siempre de lindero á grandes porciones territoriales: en la división de sedes episcopales hecha en tiempo del rey Wamba (siglo VII) aparecen dichos puntos con la denominación de *Portella*. En ellos tenfan su partición los obispados de Tortosa y de *Hictosa*, llamada también *Octogesa* (Mequinença?). Este último abarcaba gran parte del suelo aragonés y fué muy breve, desapareciendo en tiempo de la irrupción agarena ó antes: tenía desde *Fontem Salam* (las fuentes del río Salado al Norte de Tamarite de Litera) hasta *Portella* (Puertos de Beceite) y de *Morale* (Mora de Ebro) hasta *Tormelam* (Tormilla en el partido y cerca de Sariñena). Confrontaba con el de Lérida, Tortosa, Zaragoza y Huesca. La sede dertusense se extendía de *Portela* á *Tenia* y de *Tormoga* á *Catenam* y la cesaraugustana de *Tovia* á *Splanum* y de *Ribas montes* á *Gordoto*.—(*Boletín de Historia y Geografía del Bajo Aragón*, julio y agosto de 1907, p. 157).

les noves conquestes. Semblaria lo mes corrent, que lo Sobirà pasés á Tortosa, la porció colindant del bisbat de Lleyda. Mes no fou axis.

Sens dubte per evitar noves perturbacions á la reorganissació eclesiástica lleydatana, Ramón Berenguer IV preferí anar mes lluny y adjudicar á Tortosa la circumscripció eclesiástica del Priorat d'Alquézar, que ja may mes podia ni debía, formar part del bisbat de Lleyda, com fins llavors havia estat del de Roda. La unió, de moment, no perjudicava á ningú, puix lo bisbe d'Osca tampoch regia aquell territori. Y axis, establint cert *statu quo* eclesiástich en aquelles montanyes aragoneses, esperava, lo Monarca, temps millors, per variarlo en la forma que fós procedent.

D'aquesta manera s'incorporá al bisbat de Tortosa, lo Priorat de Santa María d'Alquézar ab totes les sues rendes y jurisdiccions.

No consta en l'arxiu de la Seu de Tortosa, y per tant no figura en l'interessant episcopologi del Dr. O'Callaghan (1), la data en que s'efectuá la unió. Mes cal suposar que fou seguidament de la restauració de la iglesia Dertusense. De manera que son primer bisbe Jofré o Jaufret, se titula prior d'Alquezar en 1156 en un document que axis comença: *Ego Gaufridus dertusensis episcopus, capellanus Raimundi comitis barchinonensis principis aragonensis et prior sancte Marie de alquezar, dono tibi Petri ecclesiam sancti sepulcri in cūda barbastrensi—Facta est autem hac carta apud barbastrum in horto sancte fidis anno MCLVI ab incarnatione domini.*

També del temps de Ramón Berenguer IV, es lo manament, sense data, á Adon Fortuñez, perquè s'permeti cobrar lo delme degut al Bisbe de Tortosa per los cristians de Salinas, població llavors habitada de sarrahins y governada ab llurs lleys y costums.

R. Dei gratia Comes barch.^{sis} et Princeps Aragonensis tibi fidei ministro meo Ado fortunionis salutem: mando tibi atque precipuo, ut sarraceni mei de salinis, reddant decimas episcopo Dertuse et capellano suo de terris cristianorum quas laborant secundum consuetudinem terre mea et maxime ad forum de oscha.

(1) Sobre lo començament dels dominis dels bisbes de Tortosa á Alquézar, diu tant sols lo Dr. O'Callaghan. (*Episcopologio de la Santa Iglesia de Tortosa*, p. 57, y *Anales de Tortosa*, v. I. p. 137).

«Respecto á la consagración y dedicación de la iglesia, verificada el día 28 de noviembre del año 1178, ya hemos explicado la magnificencia con que se celebró, y la dotación que con este motivo otorgó el Rey D. Alfonso. Pero nos parece oportuno decir aquí, que entre los varios puntos que comprende aquella donación, concedió el Rey, al Obispo de Tortosa, la capilla Real de Alquezar, en la diócesis de Huesca, con todas sus rentas y diezmos, y los de las iglesias que dependían de dicha capilla.

«Para comprender el motivo de esta donación debe advertirse, que, el Obispado de Tortosa, que ahora es tan extenso, cuando está ciudad fué conquistada era muy reducido; porque casi toda la parte de Valencia aun estaba en poder de los moros, que no fueron expulsados de aquel reino hasta casi un siglo después. Y deseando, el Rey, que la iglesia de Tortosa, que estaba entonces privada de una gran parte de su antiguo territorio, pudiese sostenerse con esplendor y dignidad, le dió la citada capilla Real de Alquezar, que era iglesia colegiata, y tenia su Abad con 14 canónigos, y 14 parroquias ó pueblos que dependían de su jurisdicción.»

Encara del mateix bisbe Jofré, conté l'arxiu d'Alquézar un document del 1164, hont ell actúa com a Prior de la iglesia de Santa Maria.

En avant, dels successius bisbes de Tortosa, son en bon nombre les escriptures custodiades en lo propi arxiu parroquial. Certament que tenen importancia molt relativa: mes local, per los afers d'aquelles poblacions y rendes, que no pas general en lo que interessa a la historia del Bisbat.

Lo bisbe Pons de Mulnells, son sucesor, elet en 1165, es nomenat en documents d'Alquézar dels anys 1167, 1173, 1175, 1192, etc.

Pertany a aquest Prelat una fundació de cinch sous a la iglesia d'Alquézar, per los dies de la Quaresma, que no porta data. En ella lo Bisbe de Tortosa se titula: *Pontius nutu et designatione dei dertusensis episcopus et prior sancte marie Alquezaris*. Los seus immediats sucesors confirman la donació en lo mateix pergami, ço es *Ego Gombaldus dertuse episcopus* y *Ego Poncius dertuse episcopus et Prior sancte Marie Alquezaris*.

De Gombau de Santa Oliva, elet bisbe en 1193, hi ha una donació de Pere I del 1197. Lo Rey diu que per manament de son pare *concedo, laudo, dono et per presentis pagine auctoritatem corroboro et autorizo ecclesie Dertusensis et tibi Gombaldo eiusdem loci honorando episcopo tuisque omnibus successoribus in perpetuum totum illum honorem quem dominus Comes barchinonensis avus meus felicis memorie concessit et assignavit atque tradidit predictae ecclesie Dertusensis in regno meo aragonum videlicet ecclesiam de Alquezar cum omnibus sufraganeis suis castra et villa et cetera possessiones ab integro sicut melius et plenius habet et possidet eas hodierna die ecclesia dertusensis*.

Seguexen escriptures del 1199, 1200, 1203, 1204 y 1206, en les quals sempre se presenta Gombau de Santa Oliva, ab lo mateix caràcter.

Del bisbe Pons de Torrella, sucesor de Gombau en 1212, n'hi ha documents dels anys 1218 y 1222. En lo d'aquest darrer any, comença lo Prelat: *Notum sit universis Quod nos P. dei gratia dertusensis episcopus consilio et uoluntate omnium clericorum de alquezar Damus ad tributum vobis Benedicto et Guillelmo et Berengario filii guillelmi lauate et successoribus vestris quendam lannam nostram quam habemus in termino de alquezar iuxta sanctum gregorium*, etc.

Lo bisbe Pons actúa en 1222 a Alquézar, ab *consell y voluntat* del clero local, no per sa sola disposició. Tant aquest procehiment respectuós del Prelat ab los de la localitat, com lo reconexement, a 30 d'octubre del 1213, per los canonges de Santa Maria d'Alquézar, d'acatar com a superior al Bisbe de Tortosa y la escriptura del 1240 establint la administració per la iglesia conventual d'Alquézar, indiquen fluixedat de relacions y la propera fi de la jurisdicció dertosense.

Ja abans del 1240, apar lo Preposit exercint actes d'administració de bens, tan importants, com lo de la cessió d'un dels pobles que

constituïen lo patrimoni de Santa Maria d'Alquézar. Del any 1232 (Era 1270) es la donació atorgada per lo preposit Guimar a *Petrus de ballaprica et de albas et uxori vestre Marchesa, nostra villa de albas qui dominus rex iacobus dedit ad sancte Marie alquezari.*

No tarda á arribar la segregació d'Alquézar en lo pontificat del propi bisbe Pons de Torrella, quan, reconquerida Valencia per Jaume I se restabliren íntegrament los límits de la antiga Seu de Tortosa.

Així ho manifesta l'historiador eclesiàstich O'Callaghan, dient, que los prelats d'Oscá reclamàren la jurisdicció d'Alquézar.

«Al principio se ofrecieron algunas dificultades, y para resolverlas fueron nombrados árbitros el rey D. Jaime I de Aragón, y el Arzobispo de Tarragona, quienes atendiendo á que habían cesado ya las causas por las que fué concedida al Obispo de Tortosa aquella colegiata, la adjudicaron de nuevo al Obispo de Huesca, con todas las iglesias dependientes de la misma.»

No manifesta, O'Callaghan, la data de la segregació d'Alquézar, ni cap particularitat de la escriptura en que la ha trovada.

Dexém donchs d'estudiar los documents d'aquesta abadía, des que, en lo segle XIII, trencá los vincles que la unien ab un dels bisbats de Catalunya, tota vegada que no interessa al objecte á que circumscribim lo present article.

FRANCESCH CARRERAS Y CANDI.

LA CORONA DE ARAGÓN Y GRANADA

DE 1335 A 1350

(Continuación)

La paz que siguió al último convenio entre Alfonso IV y Yusuf I sólo fué alterada por algunos actos de piratería de moros y cristianos, tan frecuentes y comunes, que nunca fueron causa de hostilidades. Al subir al trono Pedro IV confirmó en 26 de abril de 1336, la paz de 23 de febrero de diez años antes, viniendo á Zaragoza en representación del rey de Granada el propio Pascual Cirera (1) y con esto quedaron

(1) Insértase este tratado en un documento del Registro 555, f. 37, del Arch. de la Corona de Aragón, pero la paz se halla en el tomo señalado con la letra A, núm. 3, f. 84 v. de la Colección Salazar de la Real Academia de la Historia. Es un traslado literal de la paz anterior, sin más cambios que los de los embajadores moros, sustituidos por Pascual Cirera, y la fecha que es: Zaragoza 26 de marzo de 1336; el granadino debía enviar el documento árabe antes de tres meses, pero no lo hizo hasta octubre; en este mes mandó Pedro IV pregonar la paz, que no obstante este retraso regía desde la firma del aragonés. (Ibidem. f. 84 y 85).